

УДК 343.98:343.341

Дударець Р. М. – заступник начальника
Головного слідчого управління Національної
поліції України, м. Київ

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ СТВОРЕННЯ НЕ ПЕРЕДБАЧЕНИХ ЗАКОНОМ ВОЄНІЗОВАНИХ АБО ЗБРОЙНИХ ФОРМУВАНЬ В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ

Розглянуто співвідношення понять «воєнізовані формування» та «збройні формування». Проаналізовано визначення цих термінів відповідно до законодавства України та оприлюднених наукових праць.

Ключові слова: військова підготовка, стройова підготовка, фізична підготовка, воєнізовані формування, збройні формування, кримінальне провадження, досудове розслідування, Кримінальний кодекс України.

З початку збройного конфлікту на Сході України та проведення антитерористичної операції надзвичайно актуальним стало питання виявлення й розслідування фактів створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. Такі дії визначено в законодавстві України як кримінальне правопорушення (відповідно до ст. 260 Кримінального кодексу (КК) України від 5 квітня 2001 року, що набув чинності 1 вересня 2001 року). За даними статистики, з 2001 до 2014 року цю норму майже не застосовували. Водночас із січня 2014 року, у зв'язку зі стрімкою зміною ситуації, загостренням криміногенної обстановки й соціальним напруженням, розпалюванням міжнародної та міжрегіональної ворожнечі, поширенням злочинів проти особи та корисливо-насильницьких злочинів в Україні, щороку збільшувалася кількість учинених зазначених зареєстрованих злочинів, що мають досить високий рівень латентності. Зокрема, з початку 2014 року органи досудового розслідування України відкрили понад 1800 кримінальних проваджень за фактами створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. 2014 року таких

кримінальних проваджень було 475, 2015-го – 936, а із січня до листопада 2016 року – 628 [1].

Метою статті є дослідження змісту та співвідношення понять «воєнізовані формування», «збройні формування», їх визначення відповідно до чинного законодавства України та оприлюднених наукових праць, аналіз й обґрунтування пропозицій щодо їх удосконалення.

Проблеми провадження досудового розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань на монографічному рівні в Україні, на жаль, не досліджено. Окремі праці науковців присвячено висвітленню кримінально-правових, кримінологічних аспектів чи проблем прикордонної безпеки в умовах збройних конфліктів, пов'язаних із цим видом кримінальних правопорушень. Серед них праці О. В. Ананьїна, А. А. Вознюка, О. О. Михайлишина, М. М. Поліщука, В. М. Серватюка, В. О. Суботіна, Р. Л. Чорного та ін. 2015 року К. Ю. Бобрик підготував дисертаційне дослідження «Методика розслідування створення злочинної організації». Водночас методика розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має певну специфіку та потребує опрацювання, узагальнення й розроблення методичних рекомендацій для слідчих органів досудового розслідування, прокурорів, слідчих суддів і судів.

Якість досудового розслідування цілком залежить від чіткого та зрозумілого формулювання в законодавстві України понять, визначених у диспозиціях правових норм. Аналіз норм низки законодавчих актів України свідчить про те, що термін «воєнізовані формування» в низці випадків ужито в різному значенні. Наприклад, у ч. 1 ст. 12 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 року № 2713-IV воєнізовані формування визначено як підрозділи, які відповідно до закону діють у складі органів й установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, призначені для їх охорони та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ [2]. Натомість у ст. 260 КК України йдеться про не передбачені законом воєнізовані або збройні формування. У прим. 1 до зазначеної статті зауважено, що воєнізованими слід вважати формування, які мають організаційну структуру військового типу (єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну) та в яких проводять військову

або стройову чи фізичну підготовку. Таке визначення, з одного боку, може поширюватися як на законні, так і на незаконні воєнізовані формування, а з іншого – має свої внутрішні суперечності. Зокрема, про поняття «військова підготовка» не йдеться в Законі України «Про Збройні сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII та інших нормативних актах, що регулюють діяльність Збройних сил України. Лише в п. 1.3 Інструкції з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в Службу безпеки України, затвердженої наказом Служби безпеки України від 30 листопада 2010 року № 603, військову підготовку визначено як складову спеціальної підготовки, яка передбачає засвоєння кандидатом на службу низки військових дисциплін в обсязі та на рівні, достатніх для належного виконання обов'язків військової служби в Службі безпеки України [3]. З огляду на зазначене, у прим. 1 до ст. 260 КК України вжито термін «військова підготовка» у не визначеному в законодавстві значенні.

Відповідно до низки нормативно-правових актів Міністерства оборони України, стройова і фізична підготовки є складовими бойової підготовки, яка охоплює також спеціальну підготовку, що передбачає також військову.

Оскільки наявність військової, стройової чи фізичної підготовки передбачено у визначенні воєнізованих формувань, то вбачається необхідність проведення хоча б однієї з таких видів підготовки для утворення складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 260 КК України.

Однак, на нашу думку, проведення лише стройової чи фізичної підготовки без військової підготовки навряд чи може відповідати поняттю створення не передбачених законами України формувань або участі в їх діяльності. Уважаємо, що спосіб вчинення зазначеного кримінального правопорушення має передбачати наявність військової підготовки. На цій підставі доцільно запропонувати замінити у прим. 1 до ст. 260 КК України слова «у яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка» словами «в яких проводять військову *та* стройову чи фізичну підготовку».

Потребує детального аналізу використання у КК України терміна «збройні формування». Діяльність незаконних збройних формувань, на думку О. В. Шеслера й І. О. Смирнова,

передбачає не підпорядковану державі і не підконтрольну їй альтернативу армії, спецслужбам, правоохоронним органам, яка може стати підґрунтям для тероризму, екстремізму, масових заворушень, насильницького захоплення влади й інших злочинів [4, с. 65]. Аналізуючи ст. 260 КК України, доходимо висновку, що в п. 1 примітки 1 до цієї норми визначення воєнізованих охоплює як законні, так і не передбачені законами України формування. Зокрема, збройними формуваннями слід вважати воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Натомість у п. 2 цієї примітки визначення стосується саме створення й участі в діяльності незаконних збройних формувань. З метою усунення цієї невідповідності пропонуємо в п. 1 зазначеної норми слова «Під воєнізованими слід розуміти формування...» замінити фразою «Незаконними воєнізованими слід уважати формування...». Такі зміни доцільні також з огляду на те, що поняття «воєнізовані формування» вжито в законодавстві України у двох різних значеннях.

До того ж, у п. 2 примітки до ст. 260 КК України використано два терміни – «збройні формування» та «воєнізовані групи». Такий підхід законодавця є цілком слушним. За браку в законодавстві України поняття «воєнізовані групи» у практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, на наш погляд, слід керуватися нормою ч. 1 ст. 28 КК України, відповідно до якої злочин визнають таким, що вчинений *групою* осіб, якщо в ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Тож воєнізовані формування складаються з підрозділів, а для відповідальності за створення або за участь у діяльності збройних формувань достатньо встановити наявність групи осіб. Саме із цієї причини не можемо цілком погодитися з наведеним раніше твердженням О. В. Шеслера та І. О. Смирнова щодо того, що незаконні збройні формування створюють альтернативу армії, спецслужбам, правоохоронним органам. Неоднозначною є також позиція А. Д. Аджигєва, згідно з якою чисельність незаконних збройних формувань має становити щонайменше відділення (екіпаж, розрахунок), тобто найменшу первинну ланку воєнізованого підрозділу, яке підпорядковується наказам командира [5, с. 11–12]. Відповідно до законодавства України, на відміну від законодавства Російської Федерації, участь у

діяльності цих формувань можуть брати навіть дві озброєні особи, які створили в такий спосіб незаконне збройне формування, що підпадає під ознаки, визначені в п. 2 примітки до ст. 260 КК України.

У літературі висловлено іншу позицію, на противагу закріпленій у законодавстві. Дослідники В. М. Серватюк та М. М. Поліщук стверджують, що до незаконних збройних формувань належать воєнізовані угруповання, які переслідують певні політичні, національно-сепаратистські або кримінальні цілі, озброєні різнотипною зброєю, не мають чіткої структури та єдиного управління, керовані авторитетними, політичними, військовими або кримінальними лідерами, для досягання певних цілей здійснюють озброєну боротьбу з органами державної влади, між собою, а іноді й проти мирного населення [6, с. 132]. На наш погляд, це визначення незаконних збройних формувань, що виходить за межі законодавчого унормування, є дискусійним: по-перше, чи потрібно виокремлювати політичні та національно-сепаратистські цілі, якщо йдеться про створення саме незаконних збройних формувань, тобто вчинення кримінально караних дій, передбачених ч. 2 ст. 260 КК України; по-друге, вказівка на озброєння різнотипною зброєю є загальною, не потребує уточнення, оскільки зброя, яку використовують у не передбачених законом збройних формуваннях, має бути придатною до використання й досягнення мети її застосування – ураження живої або іншої цілі; по-третє, указування на брак у цих формуваннях чіткої структури та єдиного управління суперечить іншому визначеному цими авторами положенню – керованість авторитетними, політичними, військовими або кримінальними лідерами.

У цьому контексті оригінальною є пропозиція, висловлена В. А. Робаком. Автор обстоює позицію, відповідно до якої терміни «воєнізоване формування» та «збройне формування» мають спільні ознаки і є сумісними поняттями, що перебувають у відношенні підпорядкування. На відміну від «воєнізованого формування», «збройне формування» має додаткову ознаку у вигляді його озброєності, яка надає йому більшого ступеня небезпечності. Отже, поняття «збройне формування» ширше за «воєнізоване формування» й охоплює всі його ознаки. З огляду на зазначене, дослідник пропонує об'єднати використані у примітці до ст. 260 КК України терміни «воєнізовані

формування» й «збройні формування» в один – «воєнізовані збройні формування». Зазначене поняття він трактує як стійкі злочинні об'єднання, що мають організаційну структуру військового типу (зокрема єдиноначальність, підпорядкованість і дисципліну), у яких проводять військову або стройову підготовку, незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу небезпечну для життя і здоров'я людини зброю та здатні до виконання бойових завдань [7, с. 7–8]. На нашу думку, оскільки врахування цієї пропозиції призведе до злиття двох понять, цілком погодитися із цією пропозицією не можна: відповідно до диспозиції ст. 260 КК України, формування може бути воєнізованим, проте не мати зброї, а може бути збройним без організаційної структури військового типу. Лише розрізнені цілком виправдано унормовано склади кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 та 2 ст. 260 КК України.

Отже, в умовах суттєвого збільшення кількості матеріалів, що знаходяться у провадженні слідчих Харківської, Донецької, Луганської та інших областей України, нагальним є розроблення методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, а також криміналістичних рекомендацій для практичних працівників органів досудового розслідування. Важливого значення набувають шляхи виявлення обставин створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, визначення тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій – огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання тощо. Необхідно розробити не лише тактику проведення допиту й планування питань, що потребують висвітлення, а й інші тактичні прийоми, їх черговість; слід з'ясувати, які організаційні заходи та психологічні прийоми впливу застосовувати насамперед, щоб забезпечити позитивний результат.

Розслідуючи створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, слідчі мають знати та вміти визначати типові слідчі ситуації й головні напрями, пов'язані з розробленими криміналістикою програмами їх вирішення, володіти ґрунтовними знаннями щодо проведення тактичних операцій, прийняття проміжних і підсумкових процесуальних рішень. Значно підвищує ефективність розслідування аналізованих кримінальних правопорушень узагальнення слідчої практики на підставі використання наукових знань й апробованих криміналістичних рекомендацій.

Специфіка зазначеної категорії кримінальних проваджень зумовлена також тим, що розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань здійснюються в умовах неочевидності, конспірації та злочинної ієрархії, ускладнено обставинкою вчинення злочину та суб'єктивним складом його учасників (учинення злочинів особами, які мають значний досвід злочинної діяльності, ужиття ними заходів для маскуванню зовнішності, використання специфічних знарядь учинення злочину тощо).

Тому для якісного розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань важливого значення набуває належне врегулювання окресленого кола понять у законодавстві, а також подальше розроблення криміналістичних рекомендацій щодо проведення процесуальних дій у структурі методики розслідування цього виду кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лист Департаменту інформаційної підтримки та координації поліції «102» Національної поліції України від 26 серп. 2016 р. № 27/2-3407 та від 9 груд. 2016 р. № 27/2-5129.

2. Про Державну кримінально-виконавчу службу України [Електронний ресурс] : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2713-15/print1451052446298766>. – Назва з екрана.

3. Інструкція з організації спеціальної підготовки громадян України для прийняття на військову службу за контрактом в Службу безпеки України [Електронний ресурс] : затв. наказом Служби безпеки України від 30 листоп. 2010 р. № 603. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1351-10/ed20110110/find?text=%C2%B3%E9%F1%FC%EA%EE%E2%E0+%EF%B3%E4%E3%EE%F2%EE%E2%EA%E0>. – Назва з екрана.

4. Шеслер А. В. Характеристика объекта как элемента состава преступления, предусмотренного статьей 208 Уголовного кодекса Российской Федерации [Электронный ресурс] / А. В. Шеслер, И. О. Смирнов // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2013. – № 3 (25). – С. 61–67. – Режим доступа: <http://www.naukatipk.ru/ru/ct-menu-item-9.html?id=224>. – Загл. с экрана.

5. Аджиев А. Д. Организация незаконного вооруженного формирования или участия в нем: уголовно-правовые аспекты противодействия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Аджиев Арсенали Дагирович. – Краснодар, 2009. – 27 с.

6. Серватюк В. М. Структура незаконних збройних формувань та особливості їхньої тактики дій на південному сході України [Електронний ресурс] / В. М. Серватюк, М. М. Поліщук // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. (Серія «Військові та технічні науки»). – 2015. – № 1 (63). – С. 131–146. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/USRN/nprapv-vtv_2015_1_13/. – Назва з екрана.

7. Робак В. А. Кримінальна відповідальність за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Робак Володимир Анатолійович. – Київ, 2008. – 23 с.

Стаття надійшла до редколегії 21.10.2016
